

**МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ**
Министерство образования и науки Республики Тыва
Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
О-Шынаанская средняя общеобразовательная школа
Муниципального района «Тес-Хемский кожуун Республики Тыва»

РАССМОТРЕНО:
На заседании
педагогического совета
Протокол №-1
от 29.08.2024г.

СОГЛАСОВАНО:
Зам.дир. по УВР
Янчып Янчып А.О.
от 29.08.2024г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
учебного предмета
«Тувинский язык»
для 4 класса
основного общего образования
на 2024-2025 учебный год

Составитель:
Санаа Айланмаа Кызыл-ооловна,
Учитель начальных классов

Тайылбыр бижик

Тыва дыл – Тыва Республиканын ундезин чурттакчылары болур тываларнын торээн дылы. Амгы уеде ол Тыва Республиканын куруне дылдарынын бирээзи апарган. Тыва дыл чугле харылзажырынын эвес, тыва культуранын – улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш радио, теледамчыдылганын, парлалганын, эртемнин, албан - херек кылырынын, ооредилгенин база кижизидилгенин дылы апарган.

Тыва школалар тургустунганынын бирги хунунден эгелээш, тыва дылды тускай эртем кылдыр ооредип эгелээн деп тыва эртемденнер бижип турар.

Тыва дылды эге школага ооредири уругларнын угаан-медерелин, логиктиг боданышкынын сайзырадырынга, оларны эки мозу-шынарга кижизидиринге, куш-ажылга белеткээринге, уругларнын ниити билиинин, культуразынын деннелин бедидеринге улуг ужур-дузалыг. Школага тыва дылды ооредири уругларга торээн дылынын дугайында эге чада билиглерни бээр, оске эртемнерни шингээдип алырынга дузалыг.

Тыва дылдын программалары школаларнын тургузуунун, сорулгаларынын база тыва дылдын болгаш ниити дыл эртемнин хогжулдезинин аайы-биле чаартынып турган.

Бо программаны 2-4 класстарның тыва дыл болгаш номчулга кичээлинге таарыштыр тургускан.

Эге класстарга тыва дылды ооредиринин программанын кол **сорулгалары:**

-уругларны медерелдии-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга ооредири;

-торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээри;

-уругларны ном-биле ажылдаарынга чанчыктылары, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктылары;

-номчулга болгаш бижилгенин дузазы-биле бойдушту, ниитилелдин амыдыралын, болуушкуннарны хайгаараары;

-уругларны чечен чогаал оранынче углап, сөстүң уран чурумалдыг овор-хевирин дамчыштыр сөзүглелдин долу болгаш делгем утка-шынарлыын хөй талазындан угаап билип алырынга дузалааар;

-уругларны эки мозу-шынарлыг, идепкейлиг, куш-ажылга ынак, хулээнген херээнге харысалгалыг кижини болурунга, таварышкан бергелерни бот-тускай ажып эртерин болгаш чараш чуулдерни эскерип билиринге кижизидери;

-ооренип турар чуулдерин сайгарып, деннеп, болуктеп, туннеп, тайылбыр кылып билиринге чанчыктылары;

Ниити билиглер, арга-мергежил болгаш ажыл-чорудулганын **аргалары:**

1. Ханы билиг алырынын ажыл-чорудулгазы.

Бир чуул-биле болуп турар болуушкуннун оскерилгезин тывары, хайгааралды аас-биле тайылбырлаары. Деннелге аргазын ажыглап тургаш, деннештирип турар чуулдернин онзагайларын илередири. Хайгаараар, шенелде кылыр сорулга-биле туннелдерни деннештирери.

2. Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажыл.

Созуглелдернин темазын, кол утказын аас болгаш бижимел хевирге илередири. Монологтуг чугааны тургузары (сумелээн темага, салган айтырыгга); диалогка (чугаага) киржири. Словарьларда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, оларны дилеп, шыгжап чанчыгары. Компьютерге ажылдап ооренири. Материалды таблица дузазы-биле коргузери. Медээлерни алфавит болгаш саннар дузазы-биле чурумчудары. «болгаш, азы...», «бир эвес...», «ол...», «чугле ол эвес, а...» дээн чижектиг бодун ужур-уткалыг чугааларны ажыглаары.

3. Ажыл-чорудулганын организаастаары.

Тускай айтышкын, улугер болгаш бодун алгоритм ёзугаар кууселде кылыры. Ооредилге мергежилгелерин чыскаап чурумчудары (Мону канчаар кылырыл?). Ажыл-чорудулганын хыналдазынын болгаш демдээнин аргаларын илередири (Бо чуул шын кылдынган бе?). Берге чуулдернин чылдагаанын

илередири (Канчангаш? Чуге?). Берге чуулдерни баш удур илередип алыры (Кандыг бергедээшкин туруп болурул?). Ажылда частырыгларны илередири болгаш оларны эдери (Частырыглар бар ирги бе?).

4. Демнежилге ажылы.

Эрткен темага хамаарыштыр билиглерин аразында айтыржып, арга-суме катчып, ол ышкаш кылыр ажылды улежип билири.

Класс бурузунун тыва дыл программазын эртемден-методист башкылар **беш-беш бөлүктерден** тургустунган кылдыр тургускан. Бо программа база оларнын ол чуулунге даянган: 1) «Үннер болгаш үжүктөр» 2) «Сөс» 3) «Домак» 4) «Харылзаалыг чугаа» 5) «Чараштыр бижилге». Ынчангаш эртемден-методист башкыларнын санап турары-биле класс бурузунге фонетика, лексика, сос тургузуу, морфология, синтаксис болгаш харылзаалыг чугаа талазы-биле билиглер алыр ужурулуг.

Эге школага **чечен чогаал номчулганын программазы** уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче, оореникчилернин шын чугаалап ооредиринин аргазы – номчулганын чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган. **Номчулга** кичээлдеринин кол **сорулгалары**: 1) номчулганын шын, меделдиг, аянын, ыткыр номчуур шынарлары; 2) чогаалда омур-хевирни, созулгелдин утказын шын шингээди алыры; 3) уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин чанчылдарын билиндирер; 4) уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга, номну уругчу номчурунга сонургалдыг болурун чедип алыр;

Өөредилге планында «Тыва дыл болгаш номчулга» деп эртемниң туружу:

Базистиг өөредилге планында **төрөөн дылды** өөрениринге 4-кү класска 5шакты берип турар: 3 шакты тыва дылды өөрениринге, 2 шакты төрөөн чугаа өөрениринге.

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылганы (102 шак)

Катаптаашкын (12 шак)

Домак. Домактын чугула болгаш ийиги черге кижигүннери. Домакта сөстөргүн харылзаазы. Домактын сөөлүнге бижик демдектери.

Сөзүглел. Сөзүглелдин янзылары (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын) .

Үннер болгаш үжүктөр. Слог. Ажык эвес үннерни дакпырлап бижири. Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.

Сөс тургузуу. Чогаадлыг, өскертилге кожумактары. Дефистеп бижири нарын сөстөр.

Домак (11 шак)

Домактын чугула болгаш ийиги черге кижигүннери (катаптаашкын). Ийи бөдүүн домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таньжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кижигүннерлиг домактар. Санаар үн аяны. Эвилелдер чок (санаар үн аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а, ынчалза-даа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кижигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында ниити билиг.

Сөзүглел (5 шак)

Сөзүглел – харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин түңнөп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, сөзүглелдин кезектери, кезек бүрүзүндө домактарнын утка талазы-биле харылзаазы, сөзүглелдин планы.

Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын (кол демдектери-биле таньжылга).

Чугаа кезектери (59 шак)

Чүве ады

Хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири. Чүве адының хамаарылга хевири (ниити таныжылга). Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүн падежтерге өскерлири. Оларның шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чүве аттары (ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады (8 шак)

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш көжүргөн уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады (3 шак)

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чүве аттары-биле кады ажыглаары. Түң болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

А торну (7 шак)

Ат орну, ооң утказы. Арынның ат оруннары болгаш оларның падежтерге өскерлири.

Ат оруннарын чугаага ажыглап билири.

Кылыг сөзү (16 шак)

Кылыг сөзүнүн эге хевириниң дугайында ниити билиг. Кылыг сөзүнүн арыннарга, үелерге болгаш саннарга өскерлири. Кылыг сөстөрнүн шын бижири.

Кылыг сөзүнүн дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрнүн шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрнүн шилип билири.

Бодалды илередирде эң-не тааржыр кылыг сөзүн шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг сөстөрнүн чаңгыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие (4 шак)

Наречие – өскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эң хереглеттингир үениң, туруштуң дээш өске-даа бөлүктөрнүн наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дүүн, удавас, өрү, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.ө).

Харылзаалыг чугаа (9 шак)

Чугаа, ооң амыдыралынга ужур-дузазы. Өредилге материалынга аас-биле хары тургузарының онзагайлары.

Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Сөзүглелдин тургузуу. Эдертигге, чогаадыга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда).

Сөзүглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, денелгелер, диригжидилгелер дээш о.ө. (хайгааралдар).

Коллективти-биле азы хууда тургускан план ёзугаар сөзүглелдин эдерти (долузу-биле, кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы көргөн кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожуушкун янзылыг чогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданышкын кезектерлиг (элементилерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайында дээш о.ө.)

Ээлдек-эвилең болурунун дүрүмнери. Буруузун миннирде болгаш чөпшээрелге хереглээр сөстөр.

Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлүн катаптаары (6 шак)

Домак. Сөс. Сөстүн тургузуу. Кошкак ыткыр болгаш кошкак дүлей ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери.

Чараштыр бижилге

Үжүктөрдүн дүрзү-хевирин шын бижирииниң чаңчылдарын, сөстөргө, домактарга, улуг эвес сөзүглелдерге оларны каттыштырынының чогумчалыг аргаларын быжыглаары. Дүргөн темп-биле бижирииниң чаңчылдарын хевирлээр, холдарнының бир дески ритмниг шимчээшкенирин быжыглаар мергежилгелер.

Үжүктөрдүн шын эвес бижирин чайладыр ажыл.

Өреникчилер-биле хуузунда чорудар ажилдарнының аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап тургаш, шын, тода, чараш хол үжүүн чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус, грипп, дуяг, завод, инженер, инчеек, йод, календарь, килограмм, коллектив, командир, комбайн, космонавт, көвүдеттинер, көпеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран-чүүл, ужур-дуза, уткуур, үен-даян, үлеттинер, үттээр, флот, хавыя, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хөртүк, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаянныг, чижек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шофёр, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-бүрү.

Өреникчилерниң билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарынга кол негелделер

Өреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни шингээдип алган турар: өөренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларнының ылгавыр демдектери, чаңгыс аймак кежигүннер.

Өреникчилерниң мергежилдери:

өөренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуаграммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг сөзүнүң үе кожумактары, эвилел чок база *ынчалза-даа, а, болгаш* деп эвилелдерлиг чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектери) 60-70 хире сөстүг сөзүглелди чазыг чок, шын чараштыр дүжүрүп бижиир болгаш адап бээрге, бижиир;

оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг сөстөрдүн фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

сөстүң тургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа;

чугаа кезектериниң талазы-биле сайгарары: чүве аттарының санын, падежин, сан адының бөлүктөрин, арынның ат оруннарының арнын, санын, кылыг сөстөрдүн санын, арнын, үезин тодарадыр;

өөренген чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрдүн таарыштыр шилиир;

домактарнының эң бөдүүн сайгарылгазын кылыр, оларнының чугаалаар сорулгазының аайы-биле янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин тодарадыр, домакта сөстөрдүн аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илгергейлээр;

хууда тургустунган план езугаар 80-110 хире сөстүг сөзүглелдин эдертии, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен-чугаа бижиир;

хана солунга чүүл бижиир;

харылзажылганын дүрүмнеринге дүүштүр дилегни, четтиргенин, буруузуун билингенин, чалалганы, байыр чедириишкинин, чөпшээрешпезин илередир.

Эге школаны дооскан өреникчилерниң белеткелинге негелделер:

Личностуг:

-Төрөөн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистиң шынарын көргүзөриниң кол чепсээ;

- Төрөөн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири;

- Төрээн дылын улаштыр өөрениринге сонuurгалын оттурары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- Төрээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырарынга өөреникчинин бот киржилгези;
- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраы.

Метапредметтиг

А) Регулятивтиг

- өөренип турар эртеминиң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандырап.
- өөренген темазынга алган билиглерин түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраы;
- аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур үезинде практика кырынга өскерттип болгаш ажыглап билири.

Б) Билдиг

- өөредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-бүрү словарьларга, справочниктерге даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ- демдектерни ажыглап билири;
- белен таблицаларны, схемаларны, сөзүглелдерни немээри;
- дылдың адырлары: үн, үжүк, сөс тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бөдүүн домак дугайында алган билиглерин деңнеп, бөлүктөп, тып, ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, бөлүктөп, түңнеп билири;
- сөсте орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;
- номчаан сөзүглелдеринин кол утказын ылгап үндүрери;
- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;
- библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медеделди-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири.

Коммуникативтиг

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медеглеп чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

Предметтиг:

- өөрэнген чугаа кезектерин адап билири;

- сөстүн уткалыг кезектерин (дөстөн аңгыда) аңгылап билири;
- практика кырынга билиглерин ажыглап билири;
- үннер болгапш үжүктөрү, ажык болгаш ажык эвес үннерни;
- кыска, узадыр база өк-биле адаар ажык үннерни, күштүг база кошкак эжеш болгаш эжеш эвес (дүлөй болгаш ыткыр) ажык эвес үннерни;
- ажык эвес үннернин дүлөй болгаш ыткырын;
- чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн, сан аттарын (түң болгаш дугаар), арынның ат оруннарын;
- эвилелдер болгаш артынчыларны;
- дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын;
- домактын чугула кежигүннерин (кол сөс биле сөглөкчини), ийиги черге кежигүннерин (аңгылавайн);
- чаңгыс аймак кежигүннерлиг бөдүүн домактарны;
- очулга болгаш тайылбыр словарьларны;
- ийи составтыг бөдүүн домактарның чижектерин;
- уругларга билдингир чогаалдарның аттарын;
- чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарны үн аянын барымдаалап аңгылаарын;
- чүве аттарын тургузуунун аайы-биле сайгарары (хөйүнүң санының болгаш падеж кожумактарын аңгылаары);
- бөдүүн домактарда кол сөс болгаш сөглөкчини, сөс каттыжышкыннарын база чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыры;
- өөрөнгени орфограммалар болгаш пунктограммалар кирген 75-80 хире сөстүг сөзүглелди дыңнап тургаш, тода бижири;
- домак эгезинге база хуу аттарга улуг үжүктү бижири;
- сөс иштинге ажык эвес үннерниң үжиүктөрүн дакпырлап бижири;
- сөс эгезинге **т-д, п-б** бижири;
- чаңчыл ёзугаар дүлөй т бижиир сөстөрү;
- **-дыр, -дир, -тыр, -тир, -ла, -ле** ... дээн чижектиг артынчыларның шын бижилгези;
- дефистеп бижиир нарын сөстөрү;
- домак сөөлүнгө улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры;
- чаңгыс аймак кежигүннерни чартык сек-биле аңгылаары;
- минутада 100 хире сөстүг сөзүглелди шын, тода медреселдиг номчууру;
- сөзүглелче айтырыглар салып билири;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары база бөдүүн план тургузары;
- план ёзугаар сөзүглелдин утказын дамчыдары (чугаалаары);
- номчаан чогаалының дугайында чугаалап билири;
- очулга болгаш тайылбыр словарьны ажыглап билири.

Тыва дылдың календарь-тематиктиг планы

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Арыны	Кичээлдин сорулгазы	Хүнү
---	------------------	------	-------	---------------------	------

					план	факт
<i>1-ги улдуң</i>						
1	Домак. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Харылзаалыг чугаа.	1	3 – 6	Сөстөрдөн домактың ылгалын тодарадып, домактар тургузары; домактарны утказынын аайы-биле шын номчууру; утказы дес-дараалашкак домактар чогаадып, харылзаалыг чугаа тургузары.	Сентябрь 02	
2	Домак кежигүннери. Домактың чугула кежигүннери.	1	7 – 10	Домак кежигүннериниң дугайында өөреникчилерниң 3-кү класска алган билиглерин, чаңчылдарын ханыладып катаптаар; домак иштинден чугула кежигүннерни тып, оларны ийиги черге кежигүннерден ылгап билирин ханыладыр; домак кежигүннериниң аразында харылзаазын шын тургузары.	04	
3	Сөзүглел. Сөзүглелдиң хевирлери.	1	11 – 14	Сөзүглел – харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, сөзүглелдиң кезектери, кезек бүрүзүнде домактарның утка талазы-биле харылзаазы, сөзүглелдиң планы; сөзүглелдиң янзылары (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын)-биле таныштырылга.	05	
4	Үннер болгаш үжүктөр. Слог.	1	14 – 17	Үннер, үжүктөр болгаш слогтар дугайында 3-кү класска алган билиглерин ханыладыр катаптаар база оларның шын бижилгезин быжыглаар	09	
5	Ажык эвес үннерни дакпырлап бижири.	1	17 – 20	Дакпырлап бижиир ажык эвес үннерниң катаптаар база оларның шын бижилгезин быжыглаар	11	
6	Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.	1	20 – 23	Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннерни катаптаар база оларның шын бижилгезин быжыглаар	12	
7	Хыналда диктант «Чараа-чечен».	1		Домак дугайында болгаш шын бижилгеге хамаарыштыр оореникчилернин 1 – 3 класска чедир алган билиглерин хынаар	16	

8	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1		Уругларнын диктантыда чазыпкы дег частырыгларынга катаптаашкын	18	
9	Дазыл болгаш торел сосер.	1	23 – 26	Дазыл болгаш торел сосер дугайында уругларнын алган билиглерин ханыладып катаптаар; торел сосерни болгаш оларнын ниити кезээ – дазылды тып билиринин чанчылдарын быжыглаар.	19	
10	Кожумактар. Ниити билиг.	1	26-27	Оореникчилернин 3-ку класска состун уткалыг кезектери – кожумактар дугайында алган билиглерин катаптап ханыладыр	23	
11-12	Чогаадылга кожумактары.	2	27 – 32	Состун база бир уткалыг кезээ – чогаадылга кожумаанын дугайында билигни бээ, чогаадылга кожумактарынын дузазы-биле чаа сосер тургузуп ооредир.	25,26	
13-14	Оскертилге кожумактары.	2	33 – 39	Оскертилге кожумактарынын дазылга чаа утка киирбейн, домакка сосернин аразында харылзаазын тургузарынын дугайында база арын, сан, уезин коргузери-биле таныштырар; оларнын домакка сосер харылзаштырар ролюн чурук езугаар ажыл-биле быжыглаар.	30,02	
15	Дефистеп бижиир нарын сосер.	1	40 – 44	Дефистеп бижиир нарын сосер дугайында 3-ку класска алган билиглерин улам ханыладыр; оореникчилернин чугаазын чаа нарын сосер-биле байыдар; аянныг номчулганын чанчылдарын быжыглаар.	ОКтябрь 03	
16	Дефистеп бижиир нарын сосер.	1		Дефистеп бижиир нарын сосер дугайында 3-ку класска алган билиглерин улам ханыладыр; оореникчилернин чугаазын чаа нарын сосер-биле байыдар; аянныг номчулганын чанчылдарын быжыглаар.	07	
17	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Демниг ажыл».	1		Номчаан чугаазын эдерти, аянныг кылдыр чугаалаарынга чанчыктырар; белем план езугаар чугаалап билирин быжыглаар; куш-ажылдын ажыктыынын дугайын билиндирер.	09	
18	Домак. Нарын домак.	1	47 – 49	Нарын домак дугайында уругларга билиндирер; бодуун болгаш нарын	10	

				домактарны ылгап билиринге ооредир; нарын домактарга бижик демдектерин шын салып билирин чедип алыр.		
19	Чангыс аймак кежигуннерлиг домактар.	1	50 – 53	Мурнунда класстарга алган билиглеринге даянып, домактын кандыг кежигуннерин домактын чангыс аймак кежигуннер дээрин билиндирип, оларны тыварынга, санаан аян-биле номчуурунга чанчыктырар	14	
20	Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргалары.	1	54-61	Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргаларын билиндирер, санай адап турда, бижик демдектерин салырын билиндирер	16	
21	Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргалары.	1		Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргаларын билиндирер, санай адап турда, бижик демдектерин салырын билиндирер	17	
22	Дорт чугаалыг домактар.	1	62-66	Дорт чугаа болгаш авторнун чугаазынын дугайында, авторнун созунун соолунге турар дорт чугаага бижик демдектеринин салырынын дугайында ниити билигни бээр, шын дыннап, номчуп билиринге чанчыктырар	21	
23	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Арыгга хонган».	1		Номчаан чугаазын эдерти, аянныг кылдыр чугаалаарынга чанчыктырар; белем план езугаар чугаалап билирин быжыглаар	23	
24	Диалог.	1	67-69	Диалог дугайында билигни бээр, диалог чугааны аянныг номчуурун коргузуп, бижик демдектерин шын салырын чанчыктырар	24	
25	Созуглел. Созуглелдин темазы, кол бодалы.	1	70-73	Созуглелдин темазы база кол бодалы деп чул, созуглелдин адын (эгезин) канчаар тыварын, планын канчаар тургузарын ооредир, олар бот-боттарынын аразында харылзаалыг деп чуулду билиндирер		
26	Хыналда диктант	1		Домак дугайында болгаш шын бижилгеге хамаарыштыр оореникчилернин билип алган билиглерин хынаар		
27	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1		Уругларнын диктантыда чазыпкы дег частырыгларынга катаптаашкын		
<i>2-ги үлдүн</i>						

1	Чуве адынын утказы болгаш харыылаар айтырыглары.	1	74-78	Чуве адынын дугайында мурнунда класстарга алган билиглерин ханыладыр, бижимел болгаш аас чугаазын чаа-чаа чуве аттары-биле байыдар		
2	Чуве адынын падежтерге оскерлири. Чангыстын саны.	1	79-83	Домакка оске состре-биле каттышкаш, чуве аттарынын кожумактарынын оскерлип чоруурунун дугайында алган билиглерин ханыладыр, чуве адынын кожумактарын тодарадып билирин чедип алыр		
3	Адаарынын падежи.	1	84-85	Адаарынын падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, домактын кандыг кежигуну болурун билиндирер		
4	Хамаарыштыларынын падежи.	1	86-88	Хамаарыштыларынын падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип алыр		
5	Бээринин падежи.	1	89-90	Бээринин падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип алыр		
6	Онаарынын падежи.	1	90-91	Онаарынын падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип алыр		
7	Турарынын падежи.	1	91-93	Турарынын падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип алыр		
8	Унеринин падежи.	1	94-96	Унеринин падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип алыр		
9	Углаарынын падежи.	1	96-97	Углаарынын падежинде чуве аттары кандыг айтырыгларга харыылаттынып чоруурун, оске падеж кожумактарындан ылгап билирин чедип		

				алыр		
10	Хойнун санында чуве аттарынын падежтерге оскерлири.	1	98-99	Чангыстын чуве аттарыны падежтерге оскерлиринге даянып, хойнун санынга оскерлиринин дугайында билигни бээр		
11	Чуве адынын хамаарылга хевири.	1	100-102	Чуве адынын хамаарылга хевиринин утказын, ООН кожумактарын билиндирер, хамаарылга кожумактарлыг чуве аттарын чугаага делгеренгей ажыглаарын чедип алыр		
12-13	Орус дылдан улегерлеп алган состернин падежтерге оскерлири.	2	103-105	Орус дылдан улегерлеп алган состернин падежтерге оскерлиринин онзагайын билиндирер, оларын шын бижилгезин шингээттирер		
14	Хыналда ажыл «Чуве ады».	1		Чуве адынын дугайында билип алган билиглери хынаар		
15	Демдек адынын утказы болгаш харыылаар айтырыглары.	1	106-107	Демдек адынын чугула шынарлары-биле таныжылга, домакта, созуглелде демдек аттарын, демдек адынын хамааржып чоруур чуве адын тып ылиринин мергежилдерин сайзырадыр		
16	Демдек аттарынын чуве аттары-биле холбаазы.	1	108-110	Состерни домактарга харылзаштырып билиринин мергежилдерин сайзырадыр, демдек адынын чуве адынга хаммааржып чоруурунун дугайында оореникчилернин алган билиглери улам ханыладыр		
17	Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.	1	111	Демдек аттарынын –ныг, -ниг, -нуг, -нуг, -тыг, -тиг, -туг, -туг деп кожумактарын шын бижиирин шингээттирер		
18	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1	112-116	Удурланышкак болгаш чоок демдек аттары-биле таныштырар, оланын чугаага ужур-дузазын билиндирер		
19	Хыналда диктант «Мээн глобузум».	1		Чартык чылда билип алган билиглери хынаар		
20	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1		Уругларнын диктантыда чазыпкы дег частырыгларынга катаптаашкын		
21	Чартык чылда ооренгенин	1		Чартык чылда ооренгенин катаптаар		

	катаптаар					
2-ги чартык чыл						
№	Кичээлдин темазы	Шагы	Арыны	Кичээлдин сорулгазы	Хуну	
					план	факт
3-ку улдун						
1	Сан адынын утказы болгаш айтырыглары.	1	117	Сан адынын чугаага утказын болгаш айтырыгларын катаптаар; оларны чугаага ажыглап билирин ооредир.		
2	Тун болгаш дугаар сан аттары.	1	118	Тун болгаш дугаар сан аттары-биле таныштырар; оларны чугаага ажыглап билирин ооредир.		
3	Сан аттарын чуве аттары-биле ажыглаары.	1		Сан аттарын чуве аттары-биле кады ажыглап билирин чедип алыр		
4	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. «Мээн допчу намдарым».	1		Сан аттарын ажыглап тургаш, уругларнын сос курлавырын аас болгаш бижимел чугааларга байыдар		
5	Частырыглар-биле ажыл. Сан адынга катаптаашкын.	1		Сан аттарын ажыглап тургаш, уругларнын сос курлавырын аас болгаш бижимел чугааларга байыдар		
6	Ат орнунун дугайында ниити билиг.	1	119	Арыннын ат оруннары-биле таныжар; оларны домак иштинден ылгап билирин ооредир.		
7	Ат орнунун арыннары болгаш саны.	1	120	Ат оруннары 1-ги, 2-ги, 3-ку арыннарлыг, чангыстын болгаш хойнун санында турар дээрзин тынштырар		
8	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлири.	1	121	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлирин практика кырынга коргузуп таныштырар		
9	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлири. Морфологтуг сайгарылга	1	123	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлирин практика кырынга быжыглаар		
10	Ат оруннарынга катаптаашкын. Карточкалар-биле ажыл.	1		Ат оруннарын оске чугаа кезектеринден ылгап, арыннарын шын тодарадып билиринге чанчыктырар		
11	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. «Кыжын	1	127	Ат оруннарынын ужур-дузазын билиндирип, аас-даа, бижимел-даа чугаага чангыс ол-ла		

	куштарга болгаш дириг амытаннарда мээн дузам».			состу хой катаптавазын болдурбазы-биле ат оруннардын шын ажыглап билиринге ооредир.		
12	Хыналда диктант. «Сээн школан».	1		Ат орнунун дугайында билип алган билиин хынаар		
13	Частырыглар-биле ажыл. Ат оруннардынга катаптаашкын.	1	119-128	Ат орнунун дугайында билип алган билиин ханыладып катаптаар		
14	Кылыг созунун дугайында ниити билиг.	1	128	Кылыг созун оске чугаа кезектеринден ылгап билиринин чанчылын сайзырадыр		
15	Кылыг созунун уелерге, арыннарда болгаш саннарда оскерлири.	1	130	Кылыг созу чугле уелерге эвес, а арыннар болгаш саннарда оскерлип чоруурун билиндирер; болур болгаш болбас кылдыныглар илередир хевирлери-биле практика кырынга таныштырар		
16	Кылыг созунун амгы уези.	1	132	Кылыг созунунамгы уези уш арынныг, ийи санныг болурун оореникчилерге билиндирер		
17	Кылыг созунун эрткен уези.	1	134	Кылыг созунун эрткен уезинин арыннарда, саннарда оскерлирин билиндирер		
18	Кылыг созунун келир уези.	1	136	Кылыг созунун келир уезинин арыннарда, саннарда оскерлирин билиндирер		
19	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг.	1	138	Кылыг созунун уелеринин дугайында алган билиглерин ханыладыр; 355 дугаар мергежилгенин улегери-биле бердинген темаларнын бирээзинге чогаадыг бижидер		
20	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг созунун дужаал хевирин.	1	140	Кылыг созунун уелеринин дугайында алган билиглерин ханыладыр; кылыг созунун дужаал хевиринин утказы-биле, арыннарда болгаш саннарда оскерлири-биле таныштырар		
21	Кылыг созунун даар хевирин.	1	143	Кылыг созунун даар хевиринин харыылаар айтыры-биле, кожумактары-биле, арыннар, саннарда оскерлири-биле таныштырар		
22	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Шынчы болурунда».	1		Созугледди дыннааш, ону аас-биле эдерти чугаалаарында база бижимел-биле орфографтыг болгаш пунктуастыг частырыг чокка дамчыдарын ооредир		

23	Кылыг созунун дугайында алган билиглерин быжыглаары. Морфологтуг сайгарылга.	1	146	Кылыг созунун дугайында алган билиглерин улам ханыладып быжыглаары;		
24	Сагындырыглыг диктант. «Куску чуртка». Кылыг созунге катаптаашкын.	1	148	Кылыг созунун дугайында алган билиглерин улам ханыладып быжыглаары;		
25	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг созунге катаптаашкын.	1		Кылыг созунун дугайында алган билиглерин улам ханыладып быжыглаары;		
26	Наречие дугайында билиг.	1	150	Наречие-биле таныжар; оларны домак иштинден ылгап билирин ооредир.		
27	Наречиеге быжыглаашкын.	1	152	Ургулчу хереглеттинер наречиелернин шын бижилгезин оореникчилерге словарь ажылы таварыштыр шингээтирер		
28	Чугаа кезектеринге катаптаашкын.	1		Онзагай демдектерин барымдаалап, ооренген чугаа кезектерин бот-боттарындан ылгап билиринин мергежилдерин сайзырадыр, шын бижилге талазы-биле алган билиглерин быжыглаар		
29	Хыналда диктант. «Чазый ыт».	1		Кылыг созунун дугайында билиглерин хынаар		
30	Частырыглар-биле ажыл. Чугаа кезектерин катаптаар.	1		Онзагай демдектерин барымдаалап, ооренген чугаа кезектерин бот-боттарындан ылгап билиринин мергежилдерин сайзырадыр, шын бижилге талазы-биле алган билиглерин быжыглаар		
4-ку улдун						
1	Домак. Нарын домак.	1	154	Ийи бодуун домактан тургустунган чагырышпаан нарын домактарны катаптаар		
2	Домактын чугула болгаш ийиги черге кезигуннери.	1		Домактын чугула болгаш ийиги черге кезигуннеринге катаптаашкын		
3	Чангыс аймак кезигуннерлиг домактар	1		Чангыс аймак кезигуннерлиг домактарны, оларнын домак иштинге холбажыр аргаларын катаптаар		

4	Дорт чугаалыг домактар.	1		Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны болгаш оларга бижик демдектерин салганын хайгаараар		
5	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. «Хемге».	1	156	Уругларнын сос курлавырын аас болгаш бижимел чугааларга байыдар		
6	Сос. Состун тургузуу.	1	157	Торел сосстерге, чогаадылга болгаш оскертилге кожумактарынга, дефистеп бижиир нарын сосстерге катаптаашкын		
7	Кошкак ыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес уннерни шын бижири	1	160	Кошкак ыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес уннерни шын бижииринге катаптаашкын		
8	Чугаа кезектерин ылгап тывары	1	161	Чугаа кезектеринин ниити лексиктиг утказын, харыылаттынар айтырыгларын, падеж, арын, сан. Уеге оскерлирин ылгап чанчыктырар		
9	Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1	162	Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
10	Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1	163	Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
11	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Куш уялары».	1		Созуглелди дыннааш, ону аас-биле эдerti чугаалаарынга база бижимел-биле орфографтыг болгаш пунктуастыг частырыг чокка дамчыдарын ооредир		
12	Хыналда диктант. «Ушкан пош». Демдек адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1	164	Улдунда ооренгенин хынаар; Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
13	Демдек адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1	166	Демдек адынын дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
14	Сан адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1		Сан адынын дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
15	Ат орнунун дугайында	1		Ат орнунун дугайында ооренгенин катаптаар,		

	ооренгенин катаптаар.			оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
16	Кылыг созунун дугайында ооренгенин катаптаар.	1	167	Кылыг созунун дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
17	Кылыг созунун дугайында ооренгенин катаптаар.	1	170	Кылыг созунун дугайында ооренгенин катаптаар, оларны созуглелден ылгап билирин быжыглаар		
18	Хыналда диктант. «Тыва ойнаарактар».	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин хынаар		
19	Частырыглар-биле ажыл. Ниити катаптаашкын.	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин катаптаар		
20	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. «Чайын хемге».	1	173	Уругларнын сос курлавырын аас болгаш бижимел чугааларга байыдар		
21	Ниити катаптаашкын.	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин катаптаар		
22	Ниити катаптаашкын.	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин катаптаар		
23	Ниити катаптаашкын.	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин катаптаар		
24	Ниити катаптаашкын.	1		Чыл дургузунда ооренип алган билиглерин катаптаар		

Диктантыларның чижек хемчээли:

1 класс		2 класс		3 класс		4 класс	
Үжүк өөредилгезиниң үезинде	Ооң соондагы үеде	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда
10-13 сөс	22-23 сөс	18-30 с	30-40 с	40-50 с	50-60 с	60-70 с	70-80 с

Тыва дылга өөреникчилерниң билиин үнелээринге негелделер

Тыва дыл эртемине өөреникчилерниң билиин бижимел ажылдарның дузазы-биле үнелээр: диктант, грамматиктиг онаалгалар, хыналда дүжүрүп бижилге, эдертиг, чогаадыг, тест ажыл.

База уругларның аас харызын үнелеп көөр.

Хыналда ажилдарның сөзүглелдери амгы үениң негелделеринге, амыдыралчы дуржулгага барымдаалаан кижизидикчи уткалыг болуру чугула. Олар уругларның назы-харынга, өөрөнгөн темаларынга, амыдыралчы чижектерге дүүшкек болуру албан. Хевирлерин башкы ыяап-ла уругларның билииниң, кадыкшылының, өөрөнгөн темаларының аайы-биле таарыштыр шилип алыр.

Диктант орфография болгаш пунктуацияга уругларның алган билиин быжыглап хынаарынга херек.

Диктант харылзаалыг сөзүглелден тургустунар болгаш школаның, ук класстың өөрөдилге-кижизидилгелиг сорулгалары-биле утказы дүүшкен турар.

Диктантының бижиир үези ооң хемчээлинден хамааржыр. Сөстөрнүң лексиктиг утказынга болгаш словарь сөстөрнү шын бижиип өөрөнип алганын хынаарынга словарьлыг диктантыны база чорудар. Хыналда диктантыларның сөзү өөрөникчилерге билдингир болгаш өөрөнгөн дүрүмнеринге дүүшкен турар.

Диктантыларга демдек салырының нормалары

5 демдек

- а) Орфографтыг частырыглар болгаш эдиглер чок.
- б) Үжүктөрнү тудуштуарынын сагып, бижээни арыг.

4 демдек

- а) 1-2 хире орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 2-3 хире эдиглер кылган.
- в) үжүктөр тудуштуарында чамдык частырыглар эрттирген болгаш шала шевергин эвес бижээн.

3 демдек

- а) 3-5 чедир орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 3-тен хөй эвес эдиглер кылган.
- в) үжүктөр тудуштуарынга хөй частырыглар эрттирген болгаш чуттуг бижээн.

2 демдек

5-тен өрү орфографтыг частырыглар эрттирген.

Частырыглар деп санаар чүүлдер

Сөстөрнү шын бижиириниң өөрөнгөн дүрүмүн часканда, сөстөрдө үжүктөрнү эдип кааптар ийикпе, азы өскерткенде, сөстү өске сөс-биле солупканда, программада өөрөнип эрткени бижик демдектеринге болгаш словарь сөстөрнүң (ол сөстөрнүң даңзызы программада) частырыг эрттиргенде.

Частырыглар деп санаваас чүүлдер

- 1)Өөрөнгөн дүрүмүңгө частырыг. Бир эвес диктантыга ындыг сөстөр таваржы бээр болза баш бурунгаар самбырага бижиир.
- 2)Домак сөөлүңгө улуг сек салбайн, дараазында домакты улуг үжүк-биле бижээнде.
- 3)Бир сөстү өске сөс-биле солупкан, ынчалза-даа утказы өскерилбээнде.

Чаңгыс частырыг деп санаар чүүлдер

1. Чаңгыс ол-ла сөс катаптап турда, чижээ: туткан деп сөстүң эгезинде т-ның орнунга д-ни бижээн.
2. Эскет чок эрттирипкен 2 частырыгны чаңгыс деп санаар. Оларга хамааржыр частырыглар:

- а) чаңгыс үжүктү азы слогту катаптап бижипкенде (турганган);
- б) сөстү чедир биживээнде;
- в) сөстү көжүргөш, ийиги кезээн дараазында одуругга бжиирин утгупканда;
- г) чаңгыс сөстү ийи катап бижипкенде частырыг деп санапас.

Грамматиктиг сайгарылгаларга демдек салырының нормалары

«5». Чаңгыс-даа чазыг чокта

«4». Бир састырыг эрттиргенде.

«3». Ийи частырыг эрттиргенде азы кылза чогуур сайгарылганың бирээзин күүсетпээнде.

«2». Өөренген дүрүмнерин грамматиктиг сайгарылгага ажыглап шыдапас таварылгада.

Улдуң түннелиниң хыналда ажылынга диктант сөзүглелинден аңгыда, кандыг-даа грамматиктиг сайгарылга бердинген болза, оларның демдектерин тус-тузунда салыр. Бир эвес олар чаңгыс ол темага хамаарышкан болза, чаңгыс демдекти салып болур.

Хыналда дүжүрүп бижилге, диктант ышкаш уругларныё орфография болгаш пунктуацияга алган билиглерин быжыглап хынаар. Оон аёгыда шын дүжүрүп бжиирин, орфограммаларны эскерип көөр\н, домактарныё кызыгаарын шын тодарадып, с=з\глелдиё кезектерге чарып, с=з\глелдиё чогуур ужурулуг кезээн ушта бижип, капканы бижик демдектерин салып билирин хынаарынга база херек.

Хыналда дүжүрүп бижилгеге демдек салырының нормалары

5 демдек – чаңгыс-даа чазыг чокта.

4 демдек – бир частырыг эрттиргенде, 1-2 эдилге кылганда.

3 демдек – 2-3 частырыг эрттиргенде.

2 демдек – 4-тен хөй частырыг эрттиргенде.

Эдертиг (өөредиглиг) уругларның орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин сагывышаан бижимел чугаазының канчаар тургустунуп олуарын, сөзүглелдин кол утказын билип ону шын чугула чүүлдерни эрттирбейн дамчыдарын, бижимел хевирге сөзүглелдин кол утказын дамчыдып билирин хынаарынга херек.

1-ги класска башкының удуртулгазы-биле айтырылгаларга харыылап, 2 -ги класска база башкының удуртулгазы-биле айтырылгаларга харыылап азы белен план-биле эдертигни бжиيري көрдүнгөн. Ук класстарга өөреникчилерни белен планы ажыглап билиринге өөредир. Эдертиг-биле ажыл уругларның бөдүүн домактарны шын тургузуп билириниң чаңчылдарына өөредир. База домак иштинде сөстөрнүң туружун, домак сөөлүнгө улуг секти салырын, домактар аразын аңгылап бжииринге өөредир. Эдертигге уругларның шын бжиирин өөрөнгени сөстөр кирген турар ужурулуг.

3-кү класска бижидер эдертиглерни ийи бөлүккө чарган:

1. башкының бергени план-биле;
2. башкының удуртулгазы-биле коллективтиг тургускан план-биле бжиир эдертиглер.

Белен план-биле бижип чаңчыга бергенде, чоорту план тургузарына өөредир. Ийи бөлүктүң эдертиглерин бүдүн чыл дургузунда аралаштыр бжиир.

4-кү класска 3 класска бижип турган эдертиглерге бодаарга ийи чаа хевир немежир: допчу эдертиглер болгаш планын боду тургузар делгеренгей эдертиглер.

Допчу эдэртиг дээрэ сөзүглелдин утказын долузу-биле эвес, допчулап, кол-колун бижип көргүзери. Эдэртиглерниң бо хевири, делгеренгей эдэртиглерге бодарга, уругларга арай берге. Ынчангаш допчу эдэртигни эге школага башкының удуртулгазы-биле бжиир.

Делгеренгей эдэртиг дээрэ сөзүглелдин утказын бирден бирээ чокка долузу-биле бижип көргүзери болур. Бо эдэртиглерниң дидактиктиг сорулгазы – сөзүглелдин утказын долузу-биле дамчыдып шыдаар кылдыр уругларны өөредери. Өөреникчилерниң сорулгазы – авторнуң бодалын база сөзүглелдин утказын, темазын, тургузуун, бижиттинген дылын билип алыры. Оон ыёай уруглар сөзүглелге хамаарыштыр боттарының бодалын, хамаарылгазын илередип шыдаар ужурлуг.

Бижээн эдэртигниң анализинге бүдүн кичээл сарыгдавайн, тыва дыл кичээлиниң эгезинде 12-15 минутаны чарыгдаар. Түннелин чугаалаарда, сөзүглелдин утказынга, домактарның тургузуунга, шын бижилгениң дүрүмнеринге класстың ниити чазыгларын бөлүктээш, частырыглар-биле ажыл чорудар.

Эдэртиглерниң чижек хемчээли: 1-ги класска- 15-20 сөс (2-3 пункт), 2-ги класска_ 30-50 сөс (3-4 пункт), 3-кү класска 50-80 сөс, 4-кү класска 80-110 сөс.

Эдэртигге демдек салырыныё нормалары

5 демдек – сөзүглелди шын болгаш дес-дараалаштыр утказын дамчыткан, орфографтыг болгаш дыл бижилгезинде частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалдарның дес-дараалашкаанда улуг эвес хажыдышкыннар барда, 1-2 дыл бижилгезинде частырыглары, 1-2 орфографтыг частырыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

3 демдек – авторнуң сөзүглелин чамдык черлерде хажыдышкында; кезек черлерде сөзүглелдин тургузунуң дес-дараалашкаан сагывайын барганда база 2-3 домактарны шын эвес тургусканда; 3-6 орфографтыг чазыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

2 демдек - авторнуң сөзүглелин элээн хажыдышкында; кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде база домактарның дес-дараалашкаа үрелгенде; кезектериниң аразында харылзаа чок болза, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Чогаадыгга демдек салырыныё нормалары:

5 демдек – темазын долу логиктиг ажытканда, орфографтыг база чугаа частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалды илереткенинде улуг эвес хажыдышкыннар бар, 1-2 дыл бижилгезинде частырыгы, 1-2 орфографтыг частырыглар база 1-2 эдилге эрттиришкенде.

3 демдек – теманы чамдык черлерде хажыдышкында, бодалдар дес-дараалашкак эвес илерттингенде (2-3 домакта), сөс курлавыры шоолуг эвес, 3-6 орфографтыг база 1-2 эдилге эрттиришкенде.

2 демдек – теманы элээн хажыдышкында, кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде, бодалдарның дес-дараалашкаа үрелгенде; сөс курлавыры чаңгыс айлажы бергенде, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Тест ажылга демдек салырының нормалары:

5 демдек – берген онаалгаларныё 3/4 кезээнден хөй кезии кылдынган болза.

4 демдек – 3/4 кезии шын кылдынганда.

3 демдек – 1/2 кезии шын кылдынганда.

2 демдек - 1/2 кезиинден эвээш кезии кылдынганда.

Словарьлыг диктантыга демдек салырыныё нормалары:

5 демдек – частырыг чокта.

4 демдек – 1 частырыг, 1 эдилге эрттиришкенде.

3 демдек – 2 частырыг, 1 эдилге эрттирипкенде.

2 демдек – 3-5 частырыг эрттирипкенде.

Аас харызын үнелээрде дараазында негелделерни удуртулга болдуар:

«5»-ти башкының айтырыгларынга өөреникчилерниң долу, шын харыылааны; өөрөнгөн состерниң шын салырын чиге, тода тайылбырлааны; өөренип эрткен чугаа кезектерин, домак кежигүннерин дүрүм ёзугаар тодарадып билири, грамматиктиг сайгарылганы шын кылганы дээш салыр.

«4»-тү харыының шынары «5»-ке дүгжүп турар, ынчалза-даа дараазында четпестер барда салыр: а) өөреникчи дүрүмнерни чамдыкта тода эвес тайылбырлааш, башкының дузазы-биле эдип аптар; б) сөзүглел-биле ажылынга шоолуг эвес чазыгылыг; в) дүрүмнү эки шингээдип алган, ынчалза-даа берген чижектерингел-2 хире чазыглар кылыпканда.

«3»-тү а) өөреникчи дүрүмнү кошкак билир болгаш ону чүгле башкының дузазы-биле чугаалаар; б) сөзүглел-биле ажылында элээн чазыгларлыг; в) дүрүмнерни чижектер-биле бадыткай албас; г) айтырыгларга делгеренгей харыыларны берип шыдаваанда салыр.

«2»-ни өөреникчи эрткен материалын билбес; сөзүглелдер-биле ажылдарынга кылган чазыгларын башкының дузазы-биле эдип шыдаваанда салыр.

Материал-техниктиг хандырылгасы

Өөредилге –методиктиг комплектинин даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунун ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
1 кл	А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба	Үжүглел	2013	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.- К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.
2 кл	И.Ч. Эргил-оол, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	Тыва дыл	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Сат Ш.Ч., Дамба Н.Ч., Ондар Н.М.	Тыва дыл. 3 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному	2013	Кызыл: НШХИ	
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному	2010	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	
2 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	3-ку кластын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	

3 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	4-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	
------	---------------------------	---	------	-------------	--

Башкыларга:

1. А.А. Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А. Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы.- К.: Тываның ном үндүрер чери, 2006.
4. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Тыва республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институту. – К.: Республика типографиясы, 2001.

Мультимедиялыг хандырылгасы:

- кичээлдерге презентациялар;
- мультимедиялыг проектор;
- ноутбук;
- магниттик самбыра;
- экран;
- компьютер;
- принтер.

Интернет-четкиден:

1. Библиотека материалов для начальной школы
<http://www.nachalka.com/biblioteka>
2. Каталог образовательных ресурсов сети Интернет для школы
<http://katalog.iot.ru/>
3. Методические рекомендации по технологии создания электронных ресурсов к урокам
<http://svetly5school.narod.ru/metod1.html>
4. В помощь современному учителю <http://k-yroky.ru/load/67>
5. Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов <http://school-collection.edu.ru/>